

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1455-1474

Tefsir-Meâl İlişkisi Üzerine Bir Analiz: Bakara Sûresi 184. Âyetin Türkçeye Aktarımı Örneği

*An Analysis on the Relation of Qur'ānic Interpretation (Tafsīr) - Qur'ān Translation:
The Example of Transferring the 184th Verse of Surat al-Baqara To Turkish*

Yunus Emre Gördük

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.
Associate Professor, Balıkesir University, Theology Faculty, Department of Tafsīr
Balıkesir, Turkey

yunusemre.gorduk@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7603-7705

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 14 August / Ağustos 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 13 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1455-1474

Cite as / Atıf: Gördük, Yunus Emre. "Tefsir-Meâl İlişkisi Üzerine Bir Analiz: Bakara Sûresi 184. Âyetin Türkçeye Aktarımı Örneği [An Analysis on the Relation of Qur'ānic Interpretation (Tafsīr) - Qur'ān Translation: The Example of Transferring the 184th Verse of Surat al-Baqara To Turkish]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1455-1474.

<https://doi.org/10.18505/cuid.780369>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

An Analysis on the Relation of Qur'anic Interpretation (Tafsir) - Qur'an Translation: The Example of Transferring the 184th Verse of Surat al-Baqara To Turkish

Abstract: This article examines tafsir (interpretation of the Qur'an) - translation relationship in the example of the translation of verse 184 of the Surat al-Baqara into Turkish. Undoubtedly, when the verses are translated into another language, it is necessary to reflect to translate what the first interlocutors understood from them. The fact that the rules (hukm) in some verses were repealed (naskh) or allocated (takhsis) later does not change this requirement. In verse 184 of surat al-Baqara, those who can afford to fast but choose not to fast are ordered to pay ransom (fidya) for every day, that is, to pay the daily amount to feed a poor person. According to the detailed information and rumors in the tafsir literature; this rule was applied when the fast was made obligatory (fard) for the first time, and then it was abrogated. However, this practice, which was canceled for healthy and unexcused people, remained as a permission (rukhsa) for those who were too old and sick to fast. Both the narrations conveyed from the companions (sahaba) and the general opinions of the mufassirs confirm the abrogation of this rule and that it remains a rukhsa. The fact that the situation is described as naskh or takhsis does not make a difference in terms of transferring the verse to Turkish or another language. The verses on the subject were examined in the light of the most basic tafsir sources. To give an example that reflects the general opinion; It is stated in the thirty-five narrations reported by Tabari from the companions and tābi'ūn that the 184th verse expresses the option (takhyir) of not fasting in return for fidya for those who can fast. This option has been canceled in the next verse but it has remained for, -some people with special conditions-, as the elderly who cannot afford to fast, pregnant women and breastfeeding women who worry about harm to themselves or their children. According to the qirā'a that is "وَعَلَى الَّذِينَ يُطُوقُونَهُ", it is said that the verse is not abrogated, it is meant for old men and women. But as emphasized by Abū Ḥayyān, it is understood that this qirā'a is not actually a qirā'a but a kind of interpretation of the expression "وَعَلَى الَّذِينَ يُطُوقُونَهُ" in terms of rukhsa. Therefore, the claim that it has not been repealed is probably due to the continued practice of fiqh. On the other hand, also rational evidence shows that the right to choose (takhyir), which was given initially, was later repealed. For example, in verse 184, it is stated that those who are sick and travelers should perform fasting on other days with the expression "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ"; The same issue is stated in verse 185 with the expression "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ". The repetition in question shows that the two verses were sent not together but at different times. This state of affairs confirms that the second verse has repealed the right of choosing (takhyir) in first one. In addition, as Imam Māturīdī's determined by hit, if those who cannot endure fasting were meant in verse 184, it would be unwise to call these people at the end of the verse as "However, that you fast is better for you, if you only knew!" In the overwhelming majority of Turkish translations of the Qur'an, it is seen that there is no emphasis on the meaning of the verse when it was first sent. Even the expression "Upon those who are able to fast..." in the verse is translated as "Upon those who aren't able to fast...". Whereas it is more consistent and appropriate to reflect the literal meaning of the verse in the translation and explain the situation with additional notes. In this way, it will be understood that two verses that contain the same words and come one after another are sent different times and about different things, hence the reader will be given accurate information. In the nearly thirty examples of translations in the article, it is seen that the translations belonging to Mehmet Akif and Süleyman Tevfik and the translation of the delegation chaired by Hüseyin Kazım are in full harmony with the data in tafsir literature and the general opinion of mufassirs. Rifat Börekçi, the first president of Religious Affairs of the Republic of Turkey, has criticized the translation committee headed by Hüseyin Kazım extremely harshly. Then, with the choice made by Elmalılı Hamdi, almost the direction of the wind changed and the translators could not surpass it. Although there have been some translations in line with the text of the verse, the relevant explanations of these authors reveal that they did not understand the issue

in detail and did not make a conscious translation. Meantime the analysis made in the aforementioned verse example shows that reliable translations cannot be made without referring to detailed tafsir information and therefore a correct Qur'an translation is often not possible without tafsir.

Keywords: Tafsir, al-Baqara, Fasting, Ransom, Translation.

Tefsir-Meâl İlişkisi Üzerine Bir Analiz: Bakara Sûresi 184. Âyetin Türkçeye Aktarımı Örneği

Öz: Bu makale, Bakara sûresi 184. âyetin Türkçeye aktarımı örneğinde tefsir-meâl ilişkisine dâir bir incelemeyi içermektedir. Şüphesiz ki âyetler başka bir dile aktarılırken evveleminde ilk muhatapların ondan ne anladığını yansıtmak gerekmektedir. Bazı âyetlerdeki hükümlerin daha sonra nesh yahut tahsis edilmiş olması bu gerekliliği değiştirmez. Bakara sûresi 184. âyette, oruç tutmaya güç yetirebilen kimselerin oruç tutmamayı tercih ettikleri takdirde her gün için fidye vermeleri, yani bir fakirin günlük doyacağı miktarı ödemeleri emredilmiştir. Tefsir literatüründe yer alan detaylı bilgi ve rivâyetlere göre bu hüküm orucun ilk farz kılındığı zaman uygulanmış daha sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Ne var ki sıhhatli ve mazeretsiz kimseler için iptal edilen bu uygulama oruç tutamayacak kadar yaşlı ve hasta kimseler için ruhsat olarak baki kalmıştır. Gerek sahâbeden aktarılan rivâyetler gerekse müfessir âlimlerin hâkim kanaatleri hükmün neshedildiğini ve ruhsat olarak kaldığını teyit etmektedir. Durumun nesh yahut tahsis olarak nitelenmesi âyetin Türkçe'ye veya başka bir dile aktarımı açısından bir fark oluşturmamaktadır. Çalışma kapsamında, ilgili âyetler en temel tefsir kaynakları ışığında incelenmiştir. Genel kanaati yansıtan bir örnek vermek gerekirse; Taberî'nin sahâbeden ve tâbiûn âlimlerinden naklettiği otuz beş rivâyette, 184. âyetin oruç tutabilecek olan kimseler için fidye karşılığında oruç tutmama seçeneğini ifade ettiği belirtilmiştir. Bu seçenek bir sonraki âyetle genel anlamda iptal edilmiş ancak oruca güç yetiremeyen yaşlılar, kendilerine yahut çocuklarına bir zarar endişesi duyan hamileler ve emziren kadınlar gibi özel şartları bulunan bazı kimseler için baki kalmıştır. "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" kıraatine göre ise âyetin mensûh olmadığı, yaşlı erkek ve kadınların kastedildiği söylenmiştir fakat Ebû Hayyân'ın vurguladığı üzere bu kıraatin aslında kıraat olmayıp baki kalan ruhsat itibarıyla "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifâdesinin bir nevi tefsiri olduğu anlaşılmaktadır. Mensûh olmadığının söylenmesi de muhtemelen süregelen fikhî uygulama sebebiyledir. Öte yandan aklî deliller de ilk başta verilen tahyir hakkının daha sonra iptal edildiğini göstermektedir. Örneğin 184. âyette hasta ve yolcu olanların tutamadıkları orucu başka günlerde tutmaları "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" cümlesiyle; 185. âyette yine aynı husus "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" cümlesiyle bildirilmiştir. Kanaatimizce söz konusu tekrar iki âyetin beraber değil farklı zamanlarda nâzil olduğunu göstermektedir. Bu durum ise ikinci âyetin ilk âyetteki tahyir hakkını iptal ettiğini teyit etmektedir. Ayrıca İmam Mâturîdî'nin isâbetle yaptığı tespit üzere şayet 184. âyette oruca dayanamayacak olanlar kastedilseydi âyet sonunda bu kimselere "oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" denilmesi hikmetsiz olurdu. Türkçe Kur'an çevirilerinin kâhır ekseriyetinde âyetin ilk nâzil olduğu zaman ifâde ettiği anlama herhangi bir vurgunun yapılmadığı görülmektedir. Hatta âyette yer alan "Ona (oruca) gücü yetenlerin..." ifadesi çoğunlukla "Ona (oruca) gücü yetmeyenlerin..." diye çevrilmiştir. Oysaki âyetin lafzî anlamının çeviriye yansıtılıp ek notlarla durumun izah edilmesi daha tutarlı ve uygundur. Böylelikle aynı lafızları içeren ve peş peşe gelen iki âyetin farklı zamanlarda indiği ve farklı şeylerden bahsettiği anlaşılmış, okuyucuya da doğru bilgi verilmiş olacaktır. Makalede yer alan otuza yakın meâl örneğinde Mehmet Âkif ve Süleyman Tevfik'e ait olan çevirilerle Hüseyin Kâzım'ın başkanlık ettiği heyet çevirisinin tefsir literatüründeki verilerle ve müfessirlerin genel kanaatiyle tam bir uyum içinde olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Başkanı olan Rifat Börekçi, Hüseyin Kâzım'ın şahsında âyetin bu şekilde yapılan çevirisini son derece sert bir şekilde eleştirmiş; sonraları Elmalılı'nın yaptığı tercihle birlikte âdetâ rüzgârın yönü değişmiş ve meâl yazarları onu aşamamıştır. Her ne kadar âyetin lafzına uygun çeviri yapanlar olmuşsa da bu yazarların ilgili açıklamaları meselenin künhüne vâkif olmadıklarını ve bilinçli bir çeviri yapmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu arada söz konusu âyet örneğinde

yapılan analiz, detaylı tefsir bilgilerine müracaat edilmeksizin sağlıklı çevirilerin yapılamayacağı; dolayısıyla tefsir olmaksızın doğru bir meâlin de çoğu zaman mümkün olamayacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefilik, Endülüs, Abdullah b. Ferrûh, Fıkıh Coğrafyası.

Giriş

Bu makalede tefsir-tercüme ilişkisi açısından Bakara sûresinin, kendinden önceki ve sonraki âyetlerle birlikte Ramazan orucunu düzenleyici hükümler içeren 184. âyeti ele alınacaktır. Üzerinde duracağımız husus, âyette olumlu bir anlam ifâde eden “طَيِّفُونَ” lafzının meâllere olumsuz olarak yansıtılmasıdır. Bu da âyetle ilgili tefsirlerde yer alan bazı bilgilere binâen yapılan bir tercihten ibarettir. Nitekim ekseri âlimler bu âyetin daha sonra neshedildiğini söylemişse de bazılarının göre âyet mensûh değildir. Dolayısıyla âyetin mensûh olduğu kanaatine göre söz konusu lafzın olumlu, mensûh olmadığı kanaatine göreyse olumsuz anlam takdirleriyle yorumlandığı görülmektedir. Âyetin Türkçe meâllerinin büyük çoğunluğunda ikinci görüşün tercih edilmiş olması câlib-i dikkattir. Oysaki tefsir literatürü incelendiği zaman neshe dâir çok kuvvetli rivâyet/delillerin olduğu görülmektedir.

Bir diğer husus âyetin Türkçe çevirisi yapılırken, tefsir bilgileri ışığında zâhiren ve lafzen muhtevâ neyse, öncelikle onun aynen yansıtılmasının zarûretidir. Bu noktada itirâzî mahiyette *meâl*/kavramının tercümeden farklı olarak doğrudan lafzın değil, lafzdan anlaşılması gerekenin ortaya konulmasına yönelik bir çaba olduğundan söz edilebilir. Ancak bir âyetin meâlini, onun en yalın şekliyle ne dediğinin diğer bir dile aktarılması faaliyetinden ayrı düşünmemiz mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede her ne kadar yüzde yüz bir çevirinin çoğu zaman imkânsız olduğu kabul edilse bile mümkün olan en yakın tercümenin okuyucuyla buluşturulması nihâf ve tabiî hedef konumundadır. Yapılacak ek açıklamalar varsa -ki meâlin kaçınılmaz esaslarından biri de budur- gerek parantez içi kısa açıklamalarla gerekse dipnotlarla veyahut başka yöntemlerle yapılmalıdır.

Bu makalede inceleme konusu olarak seçilen âyetin Türkçe meâllerinde çoğunlukla “طَيِّفُونَ” lafzının kabul-i âmmeye mazhar olan tam karşılığına yer verilmeyip sahâbenin bazılarına ait tercihlerin ve nüzûl süreci içinde değişen hükümler müvâcehesinde varılan son noktanın meâle yansıtıldığı görülmektedir. Halbuki âyetin, indiği ortam ve şartlar itibariyle daha farklı bir şey söylediği anlaşılmaktadır ve meâllerde ekseriyet itibariyle bunu görme imkânı sunulmamıştır. Yani âyetin indiği zaman ne dediği hususu çoğunlukla es geçilerek bugün bize ne demek istediğine vurgu yapılmak istenmiştir. Diğer bir deyişle âyetin ne dediği ikinci plana itilmiş, ne demek istediği ise adetâ ilk muhatapların yaşadığı belli bir sürecin sonunda varılan fikhî hükme eşitlenmiştir. Oysaki bir âyetin diğer bir dile aktarımı, mensûh bile olsa, öncelikle lafzî anlamı ve ilk indiği zaman muhatapların ondan ne anladığını yansıtmalıdır.

Yukarıda genel hatlarını çizmeye çalıştığımız meseleye dâir yapılacak analiz makale akışı içerisinde ortaya konulacaktır. Makalenin amacı, bahsi geçen âyetin meâllere yansıtılması esnasında hangi unsurların esas alındığını ve bunun sebeplerini tespit etmeye çalışmaktır. Dolayısıyla tefsir-meâl ilişkisine dâir yapılacak saptamalar da bu kapsama dahildir. Metot itibariyle; öncelikle ele alınacak âyetle ilgili ilk muhataplardan intikal eden bilgiler klasik rivâyet tefsirlerinden taranarak âyetin nüzûl ortamında ne ifâde ettiği belirlenecektir. Daha sonra mezkûr âyetin neshi konusundaki nakiller ve bilgiler incelenecek; dirâyet ağırlıklı klasik tefsirlerde ve son dönem çalışmalarında âlimlerin yaklaşımları gözden geçirilecektir. Son bölümde ise âyet lafzının ifâde ettiği ve çeviriye yansıtılması gereken anlam belli başlı Türkçe meâllerle kıyaslanacaktır. Dolayısıyla çalışmada kaynak tarama, içerik analizi ve mukayese yöntemleri kullanılacaktır. Çalışma, konu açısından Bakara sûresi 184. âyetine ve özellikle âyetteki ihtilaf mevzuu olan ifâdenin tetkikine münhasırdır. Kaynak ve mukayese açısından ise tefsir literatürünün en temel eserleri ve öne çıkmış bazı Türkçe meâllerle sınırlıdır.

Bakara sûresinin 184. âyetini özel olarak ele alan iki makalenin yazılmış olduğu görülmektedir. Osman Kara'ya ait makalenin odağında Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan bir tartışma vardır. Bu tartışma, eserlerinde Şeyh Muhsin-i Fânî adını kullanan Hüseyin Kâzım Kadri başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan *Nûru'l-Beyân Kur'an'ın Türkçe Tercümesi* adlı eserin İbrahim Hilmi tarafından İstanbul'da (1340/1924) basılıp neşredilmesiyle ortaya çıkmıştır. Esere itirazlar yöneltilmiş ve yine heyet başkanı Hüseyin Kâzım bunlara karşı bazı cevabî açıklamalarda bulunmuştur.¹ Bu makalede ele alınacak konuyla da yakından ilgili olduğu için, bahsi geçen tercümede Bakara sûresi 184. âyete takdir edilen Türkçe çeviri ve bu minvâldeki tartışmadan bir kesite makalenin son başlığı kapsamında yer verilecektir. Daha önce yine bizim kaleme aldığımız makalede ise nâsih-mensûh bağlamında Şah Veliyullah ed-Dehlevî'nin dikkat çekici yorumu incelenmektedir. Buna da makale akışı içinde bilvesile değinilecektir.

Öncelikle inceleme konusunu teşkil eden âyetin ne dediğine ve ardından klasik tefsirlerde bu âyetle ilgili hangi rivâyet ve tespitlerin yer aldığına bakılacaktır.

1. Bakara Sûresi 184. Âyetin Türkçe Karşılığı

Sûrenin 184. âyeti, kendinden önceki ve sonraki âyetlerle bağlantılıdır. Âyeti bu bütünlük içinde görebilmek için diğer iki âyete de değinerek Türkçe karşılığına bakmaya çalışalım.

Sûrenin 183. âyetinde iman edenlere seslenilerek orucun kendilerine farz kılındığı haber verilmekte; nasıl ki daha önceki müminlere farz kılındıysa Hz. Peygamber'in (sas) ve onun müminlerinin de aynı farziyete muhatap olduğu belirtilmekte ve " *umulur ki sakınırsınız!/ko-runursunuz.*" hitabıyla bitirilmektedir.² 184. âyet ise bir öncekinde bahsedilen farz oruçla müminlerin her zaman değil sayılı günlerde mükellef tutulduğunun belirtilmesiyle başlamaktadır.

Âyet şöyledir: **أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ**

Âyetteki "أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ" "sayılı günler olarak" anlamındadır. "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ" ifadesi "Öyleyse sizden kim hasta olursa veya yolculuk halinde bulunursa, (oruç tutamadığı gün) sayısınca sâir günler(de oruç tutsun)!" demektir. Ardından gelen "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ" ifadesinde "Ona (oruca) gücü yetenlerin ise (oruç tutmadıkları her bir gün için) bir fakiri doyuracak miktarda fidye (vermeleri) gerekir." denilmektedir. Genel kanaate göre fiili olumsuz kılacak herhangi lafzî bir unsur bulunmamaktadır. Dolayısıyla âyette oruca gücü yetmeyenler değil yetenler kastedilmiş ve güçleri yettiği halde oruç tutmamayı tercih edecek olanlar içinse fide seçeneği sunulmuştur. Bu da oruç tutulması gereken her gün için bir miskinin günlük yiyeceği kadar maddî ödemedir. Âyette devamlı "فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ" "Bununla birlikte kim de (farziyetin dışında) gönüllü olarak bir hayır yaparsa (nâfile olarak, ödemesi gereken fidye miktarından daha fazlasını verirse) kendisi için daha hayırlı olur." buyrulmakta ve nihâyet "وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" (Meşakkatine rağmen fidyeyle geçiştirmeyip) oruç tutmanız ise, eğerki (faziletini) bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır." ihtâriyle âyet sona ermektedir. Yani oruç tutmaya alternatif olarak fide seçeneği sunulmuş ancak o seçeneğin uygulanmayıp oruç tutulmasının daha hayırlı olduğu hatırlatılmıştır.

Sonra gelen 185. âyetin başında Ramazan ayının, insanlar için hidâyet kaynağı olan; doğru yolun ve doğruyu yanlıştan ayırmanın apaçık delillerini ihtivâ eden Kur'an'ın inzâl edildiği ay olduğu belirtilmektedir. Âyette devamlı; **فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ** buyrulmuş ve böylece 184. âyette belirtilen "sayılı günler" in Ramazan ayındaki günler olduğu vuzûha

¹ Osman Kara, "Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014), 89-91.

² "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ"

kavuşturulmuştur: “ Öyleyse sizden kim o aya şahit olursa (ulaşırsa) onu (orucu) tutsun; kim de hasta olur yahut bir sefer üzerinde bulunursa; (oruç tutamadığı) günler sayısınca başka günlerde (kaza etsin). Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez. (Bu kolaylığı istemesi;) o sayıyı (kaza borcunuzu) tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine (orucu nasip etmesine) karşılık Allah’ı tekbirle yüceltmeniz içindir. Umulur ki şükredersiniz.”

Bir sonraki başlığa geçmeden şunu belirtmek gerekir ki âyetlerin çevirilerinde sadece lafza bağlı kalmak ve lafzın harici hiçbir şey söylememek bazen hem tercüme hem de yapılan tercümenin anlaşılmasını güçleştirici bir mâhiyet arz etmektedir. Yukarıdaki âyetler bunun en güzel örneklerindedir. Parantez içi verilen bilgiler başta hadîs ve tefsir kaynaklarından elde edilen ve yalın lafzın eksiltildiği yerlerini tamamlama görevi yapan bilgilerdir. Parantez içi açıklamalar yokmuş gibi düşünülüp o şekilde okunduğunda anlamın büyük ölçüde bozulduğu görülecektir. Elbetteki bu durum, yani meâlde birtakım bilgilerin verilmesinin zarûrî oluşu, lafzen olumlu bir fiili tercümede olumsuz kalbetmeyi gerektirmemektedir. O halde meâllerdeki bu tercihin sebebi nedir? İşte çalışmamızın odak noktasını işgal eden mesele tam da budur.

2. Rivâyet Ağırlıklı Tefsirlerde Bakara Sûresi 184. Âyet

Rivâyet tefsiri denildiğinde akla gelen ilk isim olan İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/922) öncelikle âyette geçen lafzın bütün Müslümanlar tarafından “ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ” şeklinde kabul edildiğini, bu konuda ihtilaf bulunmadığını, mushafalarda bu şekilde yazılı olduğunu hatta bundan farklı bir kıraatin câiz olmadığını, sahâbe arasında sadece İbn Abbâs’tan “ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ” şeklinde bir okuyuşun rivâyet edildiğini belirtmiştir. Bu itibarla ekseriyete göre ifâde, orucun ilk farz kılındığı zamanları ilgilendirmektedir. Oruca gücü yeten ve yolcu olmayanlar, isterlerse oruç tutar, isterlerse tutmaz ve her gün için bir miskinın doyurulması şeklinde fidye verirdi.³

Taberî’nin Muâz b. Cebel, İbn Abbâs, İbn Ömer, Seleme b. el-Ekva’ gibi sahâbilerden ve Hasan el-Basrî, İbrâhim en-Neha’î, ‘Alkame, ‘Atâ, İbn Şihâb ez-Zührî, Dahhâk, Şa’bî, İbn Ebî Leylâ, ‘Ubeyde, ‘Amr b. Mürre gibi tâbiûn âlimlerinden ikisi merfû’ olmak üzere yirmi rivâyet zikrettiği görülmektedir. Bu rivâyetlerde fidye vermenin ilk başta oruç tutmaya alternatif olan bir seçenek şeklinde sunulduğu; daha sonra 185. âyetle bunun neshedildiği ancak yaşlı ve hastalar için ruhsat olarak baki kaldığı belirtilmektedir. Müellife göre de 184. âyet mensûhtur.⁴ İkinci grup rivâyete göre ise 184. âyetin oruç tutmaya güç yetirebilecek yaşlı kimseler için bir ruhsat ifâde ettiği ve bir sonraki âyetle neshedildiği; fakat güç yetiremeyen yaşlılar ve bir zarar ihtimaliyle korktukları zaman hamilelerle emziren kadınlar için ruhsat olarak kaldığı söylenmiştir. Taberî bu hususta İbn Abbâs, İkrime, Katâde, Mücâhid ve Rebî’den on beş kadar rivâyet zikreder.⁵ Görüldüğü gibi toplamda otuz beş rivâyet, âyette geçen “ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ” ifadesiyle kastedilenin oruca güç yetirebilenler olduğu konusunda müttefiktir. Son on beş rivâyetin bazılarında bunun yaşlılara mahsus olduğu belirtilmiştir ki ilk görüşün daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen oruç kesin bir şekilde farz kılınmadan önce verilen seçme hakkını, tabiatıyla daha ziyâde oruçta zorlanabilecek yaşlılar kullanmış, gençler ise yine âyetin tavsiyesi gereği oruç tutmuştur. Dolayısıyla verilen ruhsatın oruca güç yetirebilen yaşlılarla ilgili olduğu telakkisi ve rivâyetlerdeki farklılaşma buna dayanmaktadır.

Taberî’nin tasnifindeki üçüncü grup rivâyetlerde ise “ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ” kıraatine göre kastın “ يَكْفُونَهُ وَلَا يُطِيقُونَهُ ” şeklinde yaşlı erkek ve kadınlar olduğu; bunların oruçla mükellef olup ancak tâkat getiremeyecek durumda oldukları söylenmiştir. Bu itibarla âyet mensûh olmayıp indiği günden beri sabit ve geçerlidir. Taberî bu hususta da İbn Abbâs, Hz. Ali, Hz. Âişe,

³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 3/418.

⁴ Taberî, *Camiu’l-beyân*, 3/418-424, 434.

⁵ Taberî, *Camiu’l-beyân*, 3/424-432.

Mücâhid, İkrime, 'Atâ, İbn Cübeyr gibi zâtlardan on beş kadar rivâyet aktarmıştır. Bunların bazılarında kıraat "يُطَوِّقُونَهُ" şeklinde olup, nesh durumundan bahsedilmeyerek ifâdenin yaşlılar ve hastalar için olduğu; bazılarındaysa bunun ruhsat bildirdiği söylenmiştir. Ruhsattan bahseden rivâyetlere göre de âyetin yine mensûh sayıldığı anlaşılmaktadır. Lafzın "يُطَوِّقُونَهُ" şeklindeki kıraati İbn Abbâs'tan ve öğrencilerinden mervîdir. Taberî'nin tasnifindeki üçüncü grup rivâyetlerin epeyce karışık olduğu ve bunlardan bazılarının ikinci grup içinde mütalaa edilmesi gerektiği görülmektedir.⁶

Taberî sonuç itibarıyla âyetin bir sonraki âyetle neshedildiği kanaatini yineler. Kaynağında sahâbeden dört farklı ismin anıldığı bilgiye göre ilk zamanlarda müminler oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer bırakılmış; isteyen istediği gibi tercih kullanmış, daha sonra 185. âyetteki "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمْ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ" emriyle seçim hakkı iptal edilerek oruç mutlak şekilde farz kılınmıştır. Müellife göre farklı sahâbilerden tevârüs eden bu haber tâbiün âlimlerinden ve sonrakilerden gelen diğer rivâyetleri teyit etmektedir.⁷

Taberî'den sonra ikinci en büyük ve en eski rivâyet koleksiyonunun sahibi İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) âyette geçen "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesiyle ilgili dört görüş olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisine göre âyet neshedilmiştir ancak çok yaşlı kimseler, hamile ve emziren kadınlar müstesnâdır. İkincisine göre âyet herhangi bir istisnâ durumu söz konusu olmaksızın neshedilmiştir. Üçüncüsüne göre hamile ve emzikli kadınlar hakkında nâzil olan âyet mensûhtur. Sonuncusuna göre ise oruca gücü yetmeyen yaşlılara ve şifa bulması ümitsiz hastalara bu âyetle ruhsat verilmiş ve neshedilmemiştir. İbn Ebî Hâtim'in nakillerinde ilk üç görüş İbn Abbâs, İbn Ömer, Hasan, Katâde, Muhammed b. Ka'b ve Mücâhid'den; son görüş sadece Mücâhid'den mervîdir.⁸ Kaynak açısından oldukça zayıf kalan bu görüşü müellif en sonda zikretmiştir.

Süreç içinde bu tarafa doğru gelindiğinde; Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) kıraat farkları üzerinde durduğu ve konuyla ilgili detaya girmediği görülmektedir.⁹ Beğavî (ö. 516/1122) başta İbn Ömer ve Seleme b. el-Ekva' gibi sahâbiler olmak üzere ulemânın çoğunluğunun 184. âyetin mensûh olduğu kanaatini taşıdığı söylemiş ve Taberî'de ayrıntılarıyla yer alan rivâyetlerin bazılarını zikretmiştir.¹⁰ İbn 'Atıyye (ö. 541/1147) "يُطِيقُونَهُ" lafzının farklı kıraatlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsettikten sonra tıpkı Beğavî gibi bazı örneklerle meseleyi özetlemiştir.¹¹ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) âyetin neshedildiği görüşünün hâkim olduğuna değindikten sonra Hz. Ebû Bekir'in de İbn Abbâs'la meşhur olan "يُطَوِّقُونَهُ" kıraatini kullandığını belirtmiştir.¹² İbn Mes'ûd'un da aynı kıraatle okuduğunu söyleyenler vardır.¹³ Hz. Âişe, Mücâhid, Tâvus, 'Amr b. Dînâr gibi zâtların lafzı "اطَّوَّقَ" fiilinin muzâri formuyla "يُطَوِّقُونَهُ" şeklinde kıraat ettiği de belirtilmiş, bazıları bunun kıraat değil "يُطِيقُونَهُ" lafzının tefsiri olduğunu söylemiştir.¹⁴

Hâzin (ö. 741/1341), Hz. Ömer'in de dâhil olduğu ekseriyetin 184. âyetin neshine kâni olduğunu belirtir. Bu arada âyetteki ifâdenin İbn Abbâs'a mahsus bilinen "يُطَوِّقُونَهُ" kıraati itibarıyla anlamından bahseden müellif, ifâdenin yaygın kıraati "يُطِيقُونَهُ" itibarıyla yine İbn

⁶ Taberî, *Camiu'l-beyân*, 3/429-434.

⁷ Taberî, *Camiu'l-beyân*, 3/434-435.

⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azim*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1998), 1/307-308.

⁹ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 2/64.

¹⁰ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 1/196-197.

¹¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/252-253.

¹² Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 1/141.

¹³ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semînü'l-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/272.

¹⁴ Esîrüddin Muhammed Yûsuf b. Ali Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 2/188.

Abbâs'a isnat edilen "Gençliğinde oruç tutmaya güç yetiren ancak sonra ihtiyarlık zamanında bundan âciz kalanlara oruca bedel fidye vardır." açıklamasına da yer vermiştir.¹⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373) âyetteki ifâdenin tahyîr bildirdiğini; ilk başta isteyenin oruç tutup isteyenin fidye verdiğini ve daha sonra bunun neshedildiğini önemle vurgular. Bu hususta Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe, Muâz b. Cebel, İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve Seleme'den yaptığı rivâyetlere dikkat çeken müellif; İbn Abbâs, Mücâhid, Tâvus gibi zevâtın görüşünün de bu minvâlde olduğunu belirtir. Yine Buhârî, İbn Ebî Şeybe gibi muhaddislerin eserlerinde yer alan muhalif bazı haberleri de zikreden müellif sonucu şu tespitle bağlar: Sağlıklı ve mukîm olan kimseye başta fidye hakkı verildiği ve ardından "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ" emriyle bunun neshedildiği sâbittir.¹⁶ Görüldüğü gibi İbn Kesîr, Taberî'nin zikrettiği dört isme iki ismi daha eklemiş ve toplam altı sahâbînin aktardığı bilgilere dayanarak neshin sâbit olduğunu teyit etmiştir.

Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/973) adıyla basılan fakat asıl müellifinin Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî (ö. 860/1456) olduğu belirtilen¹⁷ tefsirde de rivâyetler ışığında hâkim kanaat öne çıkarılmıştır. Bu arada Şa'bî'den yapılan nakilde, ilk zamanlarda zenginlerin fidye verip oruç tutmadığı ve orucun adeta fakirler için bir yükümlülük haline geldiği; nihâyet bu hüküm neshedilerek fidye verme seçeneğinin ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir. Müellife göre âyetin mensûh olmadığını söyleyenlerin dayandığı noktalardan biri Hz. Âişe'nin "وَعَلَى الَّذِينَ يَطُوقُونَهُ" şeklindeki kıraatidir. Bunun da mükellef oldukları halde tâkat getiremeyenleri (يَكْلِفُونَهُ فَلَا يَطِيقُونَهُ) işâret ettiği söylenmiştir.¹⁸

Son olarak rivâyet tefsirinin yine en önemlilerinden birini kaleme alan ancak kendi fikirlerini belirgin bir şekilde ortaya koymayan Suyûtî'nin (ö. 911/1505) kayıtlarına gelindiği zaman; müellifin, kendinden önceki muhaddis ve müfessir ulemânın tespit ettiği rivâyetleri geniş bir şekilde bir araya getirip takdim ettiği görülmektedir. Bahis mevzuu rivâyetler tıpkı Taberî'nin ve İbn Kesîr'in rivâyetlerindeki gibi, ağırlıklı olarak tahyîr bildiren 184. âyetin mensûh olduğu yönündedir. Müellifin de rivâyetlerdeki sıralamasından daha ziyâde bu görüşü kuvvetli bulduğu ve benimsediği anlaşılmaktadır.¹⁹

3. Dirâyet Ağırlıklı Tefsirlerde Bakara Sûresi 184. Âyet

Dirâyet yönü ağır basan tefsirlere göz gezdirdiğimizde, yaygın olmamakla birlikte âyette yer alan "وَعَلَى الَّذِينَ يَطُوقُونَهُ فِذْيَةَ طَعَامٍ مَسْكِينٍ" ifadesi için "Ona (oruca) gücü yetmeyenlerin üzerine..." şeklinde devam eden açıklamaların yapıldığı ve "يَطُوقُونَهُ" fiilinden önce takdîri bir nefiy edatını (لَا) var sayanların olduğu; bazı müfessirlerin bunu Mücâhid'in (ö. 103/721) tefsirine dayandırdığı görülmektedir.²⁰ Oysaki âyetteki ifade, lafzen oruca güç yetirenlerden

¹⁵ Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/110-111.

¹⁶ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Mısır: Dâru't-Taybe, 1999), 1/498-500.

¹⁷ İshak Yazıcı, "Bahrü'l-Ulum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/517-518.

¹⁸ Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Bahrü'l-Ulûm* (y.y., ts.), 1/122.

¹⁹ Celâlüddin Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/430-434.

²⁰ bk. Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikr'i-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1989), 220; Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/40, 43; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdîrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/238; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfî-zuddîn en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1998), 1/159; Celâlüddin Abdurrahman es-Suyûtî - Celâlüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Daru'l-Hadîs, ts.), 38.

bahsetmekte ve gençlik, sağlık gibi şartları uygun olup oruçla mükellef kimseler kastedilmektedir.²¹ Bu çerçevede var sayılan nefiy edatının daha ziyâde oruca güç yetiremeyenlerin fidye vermesi şeklindeki müesses fikhî uygulamayla ilgili olduğu öngörülebilir.

İmam Mâturîdî (ö. 333/944) son derece isabetli bir tespitle, âyetin devamında yer alan “ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ ”: *Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*” ifadesinin nefiy edatı takdirini ihtimal dışına ittiğini belirtmiştir.²² Nitekim âyette önce oruca güç yetiremeyenlerden söz edilip sonra yine aynı kimseler için oruç tutmalarının daha hayırlı olduğunun söylenmesi müellife göre mümkün değildir. Kanaatimizce de gerek rivâyetlerden çıkan sonuç gerekse işâret edilen bu önemli husus 184. âyetin medlûlünün ilk nüzûl ortamında ne olduğunu netleştirmektedir. Kanaatimizce Mâturîdî'nin değinmediği ikinci önemli husus 184. âyette geçen “ فَمَنْ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ” ifadesiyle 185. âyetteki “ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ ” ifadesinin peş peşe gelmiş olmasıdır. Söz konusu tekrar iki âyetin farklı zamanlarda nâzil olduğunu ve ikincinin, ilk âyette verilen tahyîr hakkını iptal ettiğini teyit etmektedir. Her iki âyetin anlamı da ancak tahyîr hakkı ve bunun iptali nazara alınırsa yerli yerine oturmaktadır.

Mâturîdî'yi takip eden zaman zarfında İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Mâverdî (ö. 450/1058), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn 'Âdil (ö. 775/1373), Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), Ebu's-Su'ûd (ö. 982/1574), Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi müfessirlerin farklı görüşlere yer verdikleri ancak hadîs ve rivâyetlerle sâbit olan hâkim görüşü benimsedikleri görülmektedir.²³ Ebû Hayyân “يُطِيفُونَهُ” ifadesinin açık olduğunu, başına bir nefiy edatı olan “لَا”-nın takdirinin karışıklığa sebebiyet vereceği için hatalı olduğunu; ayrıca böyle bir hazf ve takdirin ancak kasef ifadelerinde câiz olabileceğini özellikle belirtmiştir. İbn 'Âdil'in açıklamaları da ona paraleldir. Zemahşerî (ö. 538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286), Nesefî (ö. 710/1310), İbn Cüzey (ö. 741/1340) gibi müfessirler de başta hâkim kanaat üzere âyetin neshedildiğini belirterek daha sonra diğer ihtimallere değinmişlerdir.²⁴

Konuya farklı yaklaşan müfessirler de vardır. Örneğin Râzî (ö. 606/1209) âyetin mensûh olduğu görüşünün pek çok müfessir tarafından paylaşıldığını söyler ancak bunu ikinci sırada zikreder. Onun öne çıkardığı görüş ise ifâdenin hasta ve yolcularla ilgili olduğudur. Bunların bir kısmı oruca güç yetiremezken, yetirebilenler de olacaktır. Güç yetiremeyenlerin hükmü yine aynı âyette, başka günlerde; yani yolculuk ve hastalık bittikten sonraki günlerde oruç tutsunlar şeklinde belirlenmiştir. “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيفُونَهُ” ile işâret edilenler ise buna güç yetirebilenlerdir. Yani Yüce Allah yolcu ve hastalar için adeta iki durumu tespit etmektedir. Birinde, oruç tutulması halinde kişiye büyük meşakkat olacağı için tutmayıp sâir günlerde

²¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1985), 1/226; İbn 'Atıyye, *el-Muharrer*, 1/253.

²² Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2/43.

²³ bk. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe/Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kâhire, 2002), 1/200-201; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fi İlmî me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi*, thk. Heyet (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmîatu's-Şârika/Külliyetü's-Şeria ve'd-Dırâsâti'l-İslâmiyye, 2008), 1/590-591; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/238-239; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/188-190; Ebû Hafis Siracüddîn Ömer b. Ali İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitab*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud/Ali Muhammed Mu'avvîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/269; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-münîr* (Kâhire: Matbaatu Bulak, 1869), 1/119; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu's-Su'ûd el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/199; Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1992), 1/208.

²⁴ bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/226; el-Kâdî Nâsirüddîn Ebî Sa'îd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 1/124; Nesefî, *Medârik*, 1/158-159; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Şeriketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1995), 1/110.

kazâ edecektir. Diğerindeyse kişinin gücü yerindedir ve oruç tutmak kendisine ağır gelmeyecektir; işte o zaman oruç tutmak ile fidye ödeyerek tutmamak arasında muhayyerdir.²⁵

Aynı zamanda bir Şâfiî fakîhi olan İzzüddîn b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) herhangi bir görüş farklılığına yer vermeyip doğrudan İbn Abbâs ve Hz. Âişe gibi sahâbîlerden mervî kıraate binâen olduğu anlaşılan kısa bir açıklama yaptığı görülmektedir. Bu açıklama sistematik fıkha dayalı bir sonucun tefsire yansımış halidir.²⁶ Kezâ Kurtubî (ö. 671/1273) cumhurun kıraatine ve diğer kıraatlara detaylıca değindikten sonra; İbn Abbâs'a müstenit sahîh rivâyetler mücibince âyetin mensûh değil hamile ve emzikli hanımlar, ayrıca yaşlı kimseler hakkında muhkem olduğu kanaatini belirtir. Müellife göre yine sahîh olan diğer rivâyetlere göre nesh ihtimali de söz konusudur ancak eğer öyleyse bu, hükmü ortadan tamamen kaldırmak olmayıp tahsîs anlamındaki bir neshtir.²⁷

Meselenin odak noktasında bulunan “يُطِيقُونَهُ” ifadesinde fiille birleşen “4” zamirinin oruç ibadetine râcî olduğu konusunda müfessirlerin ekseriyeti görüş birliği içindedir. Bunun yanı sıra zayıf ve şâz bir görüş olarak, mezkûr zamirin, âyette yer alan “fidye” veya “taâm” lafızlarına râcî olduğunu söyleyenlerin bulunduğu da belirtilmiştir. Taberî bu görüşün ilim ehli kimselerin te'vîline muhalif olduğunu altını çizirken; Mâturîdî ve İbn 'Atıyye gibi müfessirler de bunun zayıf bir görüş olduğunu kaydeder.²⁸ Râzî ise âyetin tefsirinde Mu'tezile ekolünün meşhur temsilcilerinden el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) açıklamasını nakletmektedir. Buna göre “فِدْيَةٌ” lafzı zamirden önce zikredilmediği için zamirin ona râcî olması mümkün değildir. Ayrıca zamir (4) müzekker, “فِدْيَةٌ” lâfzı ise müennestir.²⁹ Cübbâî'nin ilk dikkat çektiği kaidenin, zamirin mercii hususunda “طَعَامٌ” lafzı için de geçerli olduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili daha farklı bakış açıları geliştirenler de olmuştur. Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (1176/1762) ilginç bir yaklaşımla, âyetteki “يُطِيقُونَهُ” lafzının sonundaki zamirle kastedilenin oruç değil taam olduğunu söyler. Bu taam ise tutulmayan orucun karşılığı olan fidye değil ramazanda verilmesi gereken fitır sadakasıdır. Bir sonraki âyetin sonunda emredilen bayram tekbirleri de müellife göre bunu desteklemektedir.³⁰

Reşid Rıza (ö. 1935) “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” ifâdesinin “وَعَلَى الَّذِينَ يَشُقُّ عَلَيْهِمْ” anlamında olduğunu; yani oruç tutmada zorlanacak kimselerin kastedildiğini söyler. Bu anlayışın kökeninde de yukarıda bahsi geçen kıraat farklarının olduğu görülmektedir. Müellifin, üstadı olan Muhammed Abduh'tan (ö. 1905) aktarımına göre “أَطَقَ” fiili, bir işin çok zorlanarak ve son derece meşakkat çekilerek ancak yapılabileceğini ifâde etmektedir. Bu durumda zaten takdiri bir nefiy edatına gerek yoktur ve lafız mezkûr anlamı tazammun etmektedir. Kimileri de “أَطَقَ” fiilinin başındaki hemzenin olumsuz anlam kattığını, -yani tâkat getiremeyenlerin kastedildiğini- söylemiştir ki bu da Abduh'a göre makuldür.³¹

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ifâdenin son derece güçsünmek, zor dayanmak, hatta dayanamamak anlamında olduğunu söyler. Müellif “يُطِيقُونَهُ” lafzının, tefsir literatüründe bahsedilen altı farklı kıraatini zikrederek bunların her ne kadar şâz kıraatler olsa da toplamının

²⁵ Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru l'hyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 5/247.

²⁶ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), 1/188-189.

²⁷ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî/İbrâhim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964), 2/288-289.

²⁸ Taberî, *Camîu'l-beyân*, 3/438; el-Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2/43; İbn 'Atıyye, *el-Muharrer*, 1/253.

²⁹ Râzî, *Mefâtih*, 5/249-250.

³⁰ bk. Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *el-Fevzu'l-kebîr fi 'usûli't-tefsir*, çev. Selman Hüseyin en-Nedvî (Kahire: Daru's-Sahve, 1986), 85-86; Yunus Emre Gördük, “Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (30 Haziran 2019), 25-47.

³¹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 2/125-126.

tefsir noktasında büyük önem arz ettiğini belirtir. Bunlardan çıkan sonuç ise, âyetin oruca dayanamayanlardan bahsettiğidir ve bu minvâldeki anlamın mensûh olmadığına ittifak vardır. Dolayısıyla kelimenin nefiy edatını tazammun etmesi hâsıl-ı ma'nâ ilemdir ve mahzûf bir edattan bahsetmenin gereği yoktur. Nitekim müellife göre Türkçe'de de "filân kişi buna zor dayanır" demek "dayanamaz" demektir. Dahası "dayanmak" kelimesi de aynı vecihle olumlu ve olumsuz anlam ifade eder. Örneğin "filan kişi buna dayanır" demek, "tahammül eder" demek olduğu gibi "dayandı, dayanacak, dayandı kaldı, dayanıp kalacak, tahammül edemedi, tahammül edemeyecek" demektir. Âyette geçen "itâka" kelimesi de buna benzer.³² Müellifin, verdiği örnekte oldukça tekellüflü bir tevîl yaptığı görülmektedir. Zira "dayandı" kelimesinin "dayanıp kaldı" yani "tahammül edemedi, dayanamadı" şeklinde mütedâvil bir kullanımının olduğunu söylemek zordur.

Elmalı'ya göre netice itibarıyla âyetin nüzûl sebebi, oruca güç yetiremeyecek kadar yaşlı kimselerin durumunu hükme bağlamaktır. Bu hüküm müzmin hastaları da kapsayan bir zor dayanmak ve dayanamamak durumudur. Ona göre sahabe arasında, bu âyetin neshedilmediğine ve oruca gücü yetmeyen yaşlılar hakkında inmiş olduğuna dair icmâ vardır. Şâfi mezhebinde kapsam genişletilerek çocuğuna zarar gelmesinden endişe eden hâmile ve emzikli kadınlar da hükme dâhil edilmiştir.³³

Hasan Basri Çantay (ö. 1964) da "الَّذِينَ يُطِئُونَ" ifâdesini "oruca gücü yetmeyenler" şeklinde telakki ederek Abduh'un değindiği hususa dikkat çekmiş ve dipnotta if'âl bâbindan olan fiilin başındaki hemzenin nefiy ve izâle için olduğunu belirtmiştir.³⁴ Kezâ Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ifâdeyi Abduh'un işâret ettiği paralelde "oruca pek zor dayanabilecek kimse" şeklinde aktarmış ve tefsir kısmında tahyîr ve neshten bahsetmemiştir.³⁵ Muhammed Esed (ö. 1992) ise ifadenin birincil anlamını esas aldığını, bunun da "ona muktedir olanlar" şeklinde olduğunu; sondaki "4" zamirinin ise "yoksul kişiyi doyurma" fiiline râci olduğunu söyler.³⁶

Bütün bu izahatın ışığında; rivâyetleri ve müfessirlerin tespitlerini göz önüne aldığımız zaman Bakara sûresi 184. âyetin ilk muhataplarına bir alternatif önerdiğinden, gücü yettiği halde oruç tutmayı tercih etmeyen kimselerin fidye vermesi gerektiğinden bahsettiği rahatlıkla söylenebilir. Daha sonra bu hüküm neshedilip yürürlükten kaldırılmış ancak oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlı kimseler, kendilerine ve bebeklerine zarar endişesi taşıyan hamileler ayrıca emziren bayanlar için fidye verme ruhsatı baki kalmıştır.³⁷ Fidye verme ruhsatının bâki kalmasının, sahâbenin pratik uygulamasına bağlı olarak tevârüs ettiği anlaşılmaktadır. Mesela İbn Abbâs hâmile (yahut emzikli) câriyesinin oruç tuttuğunu görünce ona "Sen bu halinle, âyette 'oruca güç yetiremeyen(ler)' diye ifade edilenler kimselerdensin. Sana düşen şey oruç tutmadığın her bir gün için bir miskini doyurmaktır. Tutmadığın günleri kaza etmen de gerekmez!" demiştir. Dikkat edilirse İbn Abbâs'ın âyete verdiği anlam ve çıkardığı hüküm yukarıda bahsi geçen "يَطِئُونَ" kıraati üzerine mebnîdir. Abdullah İbn Ömer'in de bu minvâlde hüküm verdiği nakledilmektedir.³⁸ En uzun yaşayan sahâbilerden biri olan Enes b. Mâlik ise yüz on yaşına erişince oruç tutmayı terk ederek her bir gün için bir fakiri ekmek ve etle doyumuştur.³⁹

Dolayısıyla müfessirlerin "ruhsat olarak baki kaldı" diyerek belirttikleri fidye hükmünün kaynağında İbn Abbâs, Hz. Âişe ve diğer bazı sahâbilerden menkul bazı şaz kıraatlerin

³² Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/634.

³³ Yazır, *Hak Dîni*, 1/638-639.

³⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Mürşid Çantay-Elif Ofset, 1990), 1/50.

³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Meal-i Alisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayın Grubu, ts.), 1/175-176.

³⁶ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak/Ahmet Ertürk (İstanbul: İşâret Yayınları, 1999), 1/51-52.

³⁷ Taberî, *Camiu'l-beyân*, 3/425-429.

³⁸ Taberî, *Camiu'l-beyân*, 3/428-429; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/288.

³⁹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn 'Âşûr, *Tahrîru'l-ma'na's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsiri'l-Kitâbi'l-Mecîd* (Tûnus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 2/166.

olduğu anlaşılmaktadır. Fukahânın da bunu delil addettiği görülmektedir.⁴⁰ Bunun aksi olsaydı, neshedilmiş bir âyete binâ edilen hükmün İslâm fihhına mal olması ve ruhsat olarak kalması mümkün olmazdı. Bu durumda “بَطْوَقُونَهُ” şeklindeki kıraat ve yukarıda diğer bazıları zikredilen kıraatlere göre âyet mensûh değildir ve takdîri bir nefiy edatına lüzum kalmaksızın âyetten fidye ruhsatını istidlâl etmek mümkündür. Kaldı ki âyet mensûh kabul edilse bile, sahâbenin ruhsatla ilgili söz ve pratiklerinin farklı kanallar ve sahîh senetlerle aktarıldığı rivâyetler fıkhıta yine delil teşkil edecektir. Bu çerçevede 184. âyetin Türkçe meâlinin, ilgili rivâyetlerin tamamından çıkan sonuç ışığında değil daha ziyâde günümüze kadar tevârüs eden pratik fikhî uygulama müvâcehesinde belirlendiğini söylemek mümkündür.

4. Türkçe Meâller Açısından Bakara Sûresi 184. Âyeti

Âyetin Türkçe meâllere nasıl yansıtıldığına geçmeden, makalenin giriş kısmında değindiğimiz meseleyi özetle takdim edelim.

Hüseyin Kâzım Kadri (ö. 1934) başkanlığındaki heyetin yapmış olduğu *Nûru'l-Beyân* adlı çalışmada, âyette geçen “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فَدْيَةَ طَعَامِ مَسْكِينٍ” ifâdesi “*Takati olduğu halde oruç tutmayanların her gün için fidye vermeleri lazımdır.*” şeklinde çevrilmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi (ö. 1941) ise bu çeviri hakkında nüzûl sebepleri, nasih-mensûh, sarf kaideleri gibi ilmî unsurların göz önüne alınmadığını; İslâm’ın şartlarından biri olan orucun tebliğ edildiği âyetin Türkçe’ye tamamen yanlış bir biçimde aktarıldığını ve bu suretle Müslümanların fikirlerinin teşvîş edildiğini iddia eden ağır bir eleştiri kaleme almıştır. Hüseyin Kâzım da buna cevâben çalışmanın tercümeden ziyâde tercüme-i tefsîri olduğunu ve Kur’ân’ın başka bir dile mükemmel bir tercümesinin mümkün olmadığını belirterek; âyetteki metnin “oruç tutmaya muktedir olanlar” anlamını taşıdığını ve kullanılacak olumsuz ifadeyle “muktedir olmayanlar” demenin anlamı tahrîf etmek olacağını; dahası İslâm’ın ilk zamanlarında fidye vererek oruç tutmamak câiz iken bu ruhsatın daha sonra gelen âyetle neshedildiğini ve bu hususun da aynı eserde Bakara sûresi 185. âyetin açıklamasında belirtildiğini; netice itibariyle Börekçi’nin ithamının sûizandan ibaret ve kabul edilemez olduğunu söylemiştir.⁴¹

Kanaatimize göre Hüseyin Kâzım’ın tercih ettiği çeviri klasik tefsir literatüründe yer alan bilgi ve rivâyetlere çok daha uygun ve doğrudur. Yani Rifat Börekçi’nin reddettiği ve sert bir şekilde eleştirdiği anlamın tefsir literatürü açısından öne çıkmış anlam olduğu aşîkârdır. Meâlde okuyucunun yanlış anlamasına mahal vermemek için gerekli açıklama da yapılmışsa ortaya herhangi bir problem çıkmayacaktır. Nitekim farklı kıraatlere göre âyetteki ifâdeye olumsuz anlam yüklemek mümkünse de elimizdeki sahîh birçok rivâyet ışığında, ilkin verilen seçim hakkının daha sonra neshedildiğinin çeviriye aktarılması daha isabetli görünmektedir. Tefsir müktesebâtı itibariyle de hem rivâyetlerin yoğunluğu hem de müfessirlerin kanaatleri ve anlam takdirleri nazara alınır ise ibrenin neshi yahut en uzak ihtimalle -Kurtubî’nin dediği gibi- tahsîsi gösterdiği rahatlıkla söylenebilir.

Şimdi Türkçe meâllerde çevirinin nasıl yapıldığını görelim. Makalenin hacmini arttırmamak için nisbeten meşhur bazı meâllere yer verilecek ve bunlarda 184. âyete verilen Türkçe karşılığın müfessirlerce tartışılan kısmı, yani “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فَدْيَةَ طَعَامِ مَسْكِينٍ” ifâdesinin nasıl çevirildiği göz önüne alınacaktır. Nitekim âyetin baş ve son kısmında ihtilaf oluşturacak

⁴⁰ bk. Ebû Muhammed Ali İbn Hazm el-Endelûsî, *el-Muḥallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/413; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *et-Tehzîbu fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'i*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/137; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 2/173.

⁴¹ bk. Kara, “Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri’nin Nûru'l-Beyân’ına Bir Bakış”, 91-94.

Yunus Emre Gördük. An Analysis on the Relation of Qur'anic Interpretation (Tafsir) ...| 1467

bir tercüme farkı bulunmamaktadır. Meâller sıralanırken öncelikle kronolojik olarak vefat etmiş yazarlara, daha sonra alfabetik olarak diğerlerine yer verilecek; Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve Süleymaniye Vakfı meâlleri sona bırakılacaktır.

"Kudreti varken tutmayanların üzerine bir biçâreyi doyurmaktan ibâret fidye farzolur."⁴² (Mehmet Akif Ersoy/ö. 1936)

"Tâkati olanlara bir fakiri it'âmdan ibâret olan fidye vermek icab eder."⁴³ (Süleyman Tevfik Özzorluoğlu/ö. 1939)

"Ona dayanıb kalacaklar üzerine de fidye: bir miskin doyumu."⁴⁴ (Elmalılı Hamdi/ö. 1942)

"Oruca güçlükle dayanan kimseye, bir yoksul taamı olarak fidye lazımdır."⁴⁵ (İsmail Hakkı İzmirli/ö. 1946)

"Oruca güçlükle dayananlar, bir yoksul besliyerek fidye (kurtuluş karşılığı) verirler."⁴⁶ (Ömer Rıza Doğrul/ö. 1952)

"(İhtiyarlığından, yâhud şifâ bulması ümîd edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenler üzerine de bir yoksul doyumu fidye (lâzımdır)."⁴⁷ (Hasan Basri Çantay/ö. 1964)

"Oruca pek zor dayanabilecek kimse üzerine de fidye bir miskin taamı -farzdır-."⁴⁸ (Ömer Nasuhi Bilmen/ö. 1971)

"Gücü yetmeyenlerin de kurtulmalık olarak bir yoksulu doyurması gerekir."⁴⁹ (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu/ö. 1978)

"Kime oruç zor gelirse her gün için bir yoksulu doyurur."⁵⁰ (Abdülbaki Gölpınarlı/ö. 1982)

"Gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak fidye gerekir."⁵¹ (Talât Koçyiğit/ö. 2011)

"Bununla birlikte, orucu tutmakta zorlananların, fidye olarak bir yoksulu doyurmaları gerekir."⁵² (Salih Akdemir/ö. 2014)

"Oruca zorlukla dayananlar üzerine düşen, fidye olarak bir yoksulu doyurmaktır."⁵³ (Yaşar Nuri Öztürk/ö. 2016)

⁴² *Kur'an Meali (Fatıha Sûresi-Berâe Suresi)*, çev. Mehmed Âkif Ersoy (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013), el-Bakara/184. Ayrıca bk. *Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'an Meâli-Âkif'in Kendi El Yazısıyla İki Cüzülük Meâli*, çev. Mehmed Âkif Ersoy, haz. Necmi Atik (İstanbul: Büyüyyenay Yayınları, 2016), el-Bakara/184.

⁴³ *Tercüme-i Şerîfe: Türkçe Kur'an-ı Kerîm*, çev. Süleyman Tevfik Özzorluoğlu (İstanbul: Yeni Şark Kültübhânesi/Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1926), el-Bakara/184.

⁴⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/624.

⁴⁵ *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Eren Yayınları, ts.), el-Bakara/184.

⁴⁶ *Tanrı Buyruğu-Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Bilgi Basım ve Yayınevi, 1955), el-Bakara/184.

⁴⁷ *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay, nşr. Mürşid Çantay (İstanbul: Elif Ofset, 1990), el-Bakara/184.

⁴⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Meal-i Alisi ve Tefsiri*, 1/175.

⁴⁹ *Kur'an*, çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., 1957), el-Bakara/184.

⁵⁰ *Kur'an-ı Kerîm ve Meâli*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958), el-Bakara/184.

⁵¹ *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, çev. Talât Koçyiğit (Ankara: Kılıç Yayınevi, ts.), el-Bakara/184.

⁵² *Son Çağrı Kur'an*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), el-Bakara/184.

⁵³ *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, çev. Yaşar Nuri Öztürk (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999), el-Bakara/184.

"Onu tutabilenlere bir yoksulu doyuracak fidye de gerekir."⁵⁴ (Abdulaziz Bayındır)

"Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye (vardır)."⁵⁵ (Ali Bulaç)

"Fazla ihtiyarlık ve devamlı hastalık gibi sebeplerle oruç tutmaya güç yetiremeyenler üzerine, bir yoksul doyuracak kadar fidye vermek lâzımdır."⁵⁶ (Ali Fikri Yavuz)

"Bunun dışında çeşitli nedenlerle orucu çok zorlukla tutabilecek olanlar, bir fakiri doyuracak kadar fidye vermelidirler."⁵⁷ (Bayraktar Bayraklı)

"Onu tutmaya gücü yetenlerin, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermesi gerekir."⁵⁸ (Erhan Aktaş)

"Ona gücü yetenler üzerine, bir yoksulu doyuracak fidye gerekir."⁵⁹ (Mustafa İslamoğlu)

"(Hasta veya yaşlı olmadıkları halde), oruç tutmaya dayanamayan kimseler ise tutamadıkları her gün için bir fakiri doyuracak kadar fidye versin."⁶⁰ (Mustafa Öztürk)

"Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidyeye bir fakiri doyuracak miktardır."⁶¹ (Suat Yıldırım)

"Oruca (güç) dayananların fidye vermesi, bir yoksulu doyurması lazımdır."⁶² (Süleyman Ateş)

"Orucu güçlkle tutabilenler ise fidye olarak yoksul doyururlar."⁶³ (Ümit Şimşek)

"Oruca dayanamıyanlar, bir düşkünün doyuracak kadar fidye verir."⁶⁴ (Diyanet İşleri Başkanlığı)

"Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir."⁶⁵ (Diyanet İşleri Başkanlığı)

"(İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir."⁶⁶ (Diyanet Vakfı Meâli)

"Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir."⁶⁷ (Diyanet İşleri Başkanlığı-Kur'an Yolu)

⁵⁴ Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Meali, çev. Abdulaziz Bayındır (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2003), el-Bakara/184.

⁵⁵ Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı: (Meal ve Sözlük), çev. Ali Bulaç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), el-Bakara/184.

⁵⁶ Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali Alisi, çev. A. Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.), el-Bakara/184.

⁵⁷ Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli, çev. Bayraktar Bayraklı (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007), el-Bakara/184.

⁵⁸ Kerim Kur'an-Türkçe Çeviri, çev. Erhan Aktaş (Ankara: Dumat Ofset, 2016), el-Bakara/184.

⁵⁹ Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), el-Bakara/184.

⁶⁰ Kur'an-ı Kerim Meali-Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), el-Bakara/184.

⁶¹ Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Işık Yayınları, 2004), el-Bakara/184.

⁶² Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), el-Bakara/184.

⁶³ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Ümit Şimşek (İstanbul: Zafer Yayınları, 2004), el-Bakara/184.

⁶⁴ Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), çev. Hüseyin Atay - Yaşar Kutluay (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1985), el-Bakara/184.

⁶⁵ Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009), el-Bakara/184.

⁶⁶ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Ali Özek vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), el-Bakara/184.

⁶⁷ Kur'an Yolu-Türkçe Meâl ve Tefsir, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), el-Bakara/184.

*"Orucu tutabilecek olanların bir çaresizi doyuracak kadar fidye (fitre) vermesi de gerekir."*⁶⁸ (Süleymaniye Vakfı Meâli)

Değerlendirme ve Sonuç

Öncelikle tefsir literatüründe yaptığımız detaylı inceleme, 184. âyette yer alan ve makalemize konu teşkil eden tahyîr izninin daha sonra yürürlükten kaldırıldığını göstermektedir. Rivâyetler de müfessirlerin görüşleri de ağırlıklı olarak bunu tasdik etmektedir. Sahâbeden Hz. Âişe, Muâz b. Cebel, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Seleme b. el-Ekva gibi zevâtın ve birçok tâbiî bilgininden aktarılacak en sahîh kabul edilen hadîs külliyatları başta olmak üzere birçok kaynakta yer alan rivâyetler; İbn Kesîr'in dile getirdiği üzere âyetin medlûlü itibariyle sâbittir ve herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Bu kadar çok râvînin teyit ettiği bir durumu gerek senet ve gerekse metin yönlerinden hadîs ilminin kriterleriyle cerhetmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca böyle bir konuda, daha ziyâde fikhî eksenli bir nâsih-mensûh meselesinde bu kadar farklı kanaldan asılsız rivâyetlerin gelmesi mümkün görünmemektedir. Bunların uydurulup yayıldığını söylemenin makul ve mantıklı bir izâhının yapılması da hâkezâ. Farzimuhal uydurulmuş olsa bile, bu minvâldeki haberlerin ashâba öğrencilik yapmış müdakkik tâbiî âlimler tarafından es geçilmiş olması düşünülemez. Bu perspektifle âyetin ilk muhataplarına, ilk zamanlarda oruç tutmaya güçleri yettiği halde fidye vererek bu mükellefiyetten kurtulma hakkı verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durumu bir bakıma şarabın yasaklanmasında takip edilen tadrîce benzetmek mümkündür.

Âyetin içerdiği hükmün yürürlükten kaldırılmadığı görüşünü benimseyen müfessirlerin de âyetin neshiyle ilgili rivâyetlerden bahsettikleri ve bunların asılsız olduğuna dâir bir itirazda bulunmadıkları görülmektedir. Bunlardan biri olan Kurtubî'nin, kendi görüşünü desteklemeyen rivâyetleri de sahîh görmesi ve bunlara binâen hükmün tamamen ortadan kaldırılmayıp tahsis anlamındaki bir neshten bahsedilmesini kabul edilebilir sayması, kanaatimizce son derece önemlidir ve konuyla ilgili düşüme çözmek için adeta bir ipucu mahiyetindedir. Esasen neshten bahseden rivâyetlerin çoğunda da hükmün yaşlılar ve hastalar için ruhsat olarak bâki kaldığından bahsedilmektedir. Yani her ne kadar gücü yeten kimselere verilen fidye ile oruç tutmama hakkı iptal edilmişse de gücü yetmeyenler yahut çok zorlanacak olan kimseler için bu hüküm ruhsat olarak bâki kalmıştır. İşte tam da bu noktada Ebû Hayyân'ın "يَطُوفُونَ" şeklindeki kıraatin aslında kıraat olmayıp "يَطِيفُونَ" lafzının tefsiri olduğuna dâir hatırlatması büyük önem arz etmektedir. Kaldı ki âyet bütünüyle mensûh kabul edilse bile, sahâbenin ruhsatla ilgili söz ve pratiklerinin farklı kanallar ve sahîh senetlerle aktarıldığı rivâyetler fıkhîta yine delil teşkil edecektir.

Bütün bunların ışığında müminlere ilkin muhayyerlik hakkının verildiği; daha sonra bunun iptal edildiği, ancak yine de oruca güç yetiremeyenler için ruhsat olarak kaldığı; yani âyetin neshedildiğini söyleyenlerle ruhsat olarak baki kaldığını söyleyenlerin aslında iki farklı zâviyeden aynı durumu tarif ettikleri söylenebilir. Bu sebeple iki görüşten hangisi öncelenirse öncelensin diğer görüşe delil addedilen rivâyetler red ve inkâr edilmemiştir. Yine muhtemelen bu sebepledir ki aynı kişilerden hem âyetin neshedildiğine hem de ilk günden beri geçerli olduğuna dâir rivâyetler nakledilmiştir. Anlaşılan o ki tahyîr hakkı sağlıklı ve mazeretsiz müminler için iptal edilirken, gerçekten de oruca güç yetiremeyecek mazerete sahip olanlar bu hükmün dışında bırakılmıştır. Buna binâen de Hz. Ali, Hz. Âişe ve İbn Abbâs gibi sahâbilerden, lafız olarak baki kalan "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيفُونَ" ifâdesinin ne anlama geldiği bir nevi kısaca tefsir edilmiştir. Literatürde yer alan ve kıraat farklılığı olarak kaydedilen telaffuzların ortaya çıkış sebebi de muhtemelen bu olmalıdır. Yani bu kıraat farklılıkları âyetin ilk nüzûlüne ilişkin değil süreç içinde müminlere ne anlam ifâde ettiğine ilişkin kısa açıklamalar mesâbesindedir. Bu sebeple "يَطِيفُونَ" kıraatinin dışındaki telaffuzlar şaz sayılmış ve kabul-i âmmeye mazhar olmamıştır.

⁶⁸ *Süleymaniye Vakfı Meali* (Erişim 23 Kasım 2020), el-Bakara 2/184.

Örnek olarak zikredilen meâllere gelecek olursak; Mehmet Âkif Ersoy ve Süleyman Tevfik'in meâllerinde, âyette geçen "يَطِيقُونَهُ" ifâdesinin olumlu fiil kipiyle çevrildiği görülmektedir. Âkif'in, maalesef çok az bir kısmı elimize ulaşan meâlinin, meâl çalışmaları arasında müstesnâ bir yer işgal ettiği muhakkaktır. Hüseyin Kâzım'ın başkanlığını yaptığı heyet çalışmasında da ilgili lafız olumlu anlam ifade edecek şekilde aktarılmıştır. Rifat Börekçi'nin Diyânet İşleri Başkanı sıfatıyla, nesh vurgusunun ve lafzın zâhirinin esas tutulduğu bu çeviriye gösterdiği sert tepkinin yersiz olduğu anlaşılmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın, bir yandan söz konusu âyet hakkında neshi reddederken diğer yandan bunun oruca gücü yetmeyen yaşlılar hakkında nâzil olduğu konusunda sahâbe icmâının bulunduğunu ısrarla iddia ettiği de buna eklenmelidir. İsmail Hakkı İzmirli, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Ömer Nasûhî Bilmen, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Abdülbâki Gölpinarlı gibi isimler meâllerinde Elmalılı'yı teyit etmiş görünmektedir. İlk kuşak sayılabilecek bu meâl yazarlarını takip eden meâllerin çoğunda ise bunlarda doğru varsayılan tercümenin yinelenildiği ve tefsir müktesebâtı göz önüne alınarak herhangi bir ek açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Gerek Börekçi'nin yukarıda kaydettiğimiz ifadelerinden gerekse Elmalılı ve diğer çağdaşlarının konuya yaklaşımından, okuyucular tarafından yanlış anlaşılma endişesinin taşındığı da söylenebilir.

Erhan Aktaş'a ait olan meâlde lafız olumlu çevrilmiş ancak yapılan açıklamada bundan kastın, "Hasta ve seferde iken oruç tutmaya gücü yettiği halde tutmayanlar" olduğu söylenmiştir. Mustafa İslamoğlu da olumlu lafızla çeviri yapmış ancak "يَطِيقُونَهُ" lafzına dâir "Kaza etmeye gücü yetenler üzerine bir yoksulu doyuracak fidye gerekir." şeklinde temelden yoksun ve isâbetsiz bir açıklamada bulunmuş; bunun ortaya çıkardığı "Kazası olanlar, kaza ile beraber bir de fidye mi verecekler, yoksa kaza orucu yerine mi fidye verecekler?" sorusunu ise "Kaza ile birlikte gücü yeten üzerine fidye vermek, fidesiz kazadan veya kazasız fideden daha hayırlıdır." şeklinde cevaplamaya çalışmıştır. Mustafa Öztürk ifâdeyi olumsuz olarak aktarmış ancak neshten de bahseden Mâverdî ve İbn 'Âşûr kaynaklı kısa bir açıklama yapmıştır. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi tefsirde en temel kaynak olan Taberî'de, verilen tahyîr izninin iptalinden bahseden otuz beş rivâyet bulunmaktadır ve durum nettir. Bayındır âyetteki ifâdeye olumlu anlam yüklemiş; Süleymaniye Vakfı'na ait çevirideyse âyetteki ifâdeye yine olumlu anlam yüklenmiş ancak kastedilen şeyin fidye değil fitr sadakası olduğu söylenmiştir. Hatırlanacağı gibi Dehlevî'nin bu yöndeki fikri daha önce zikredilmişti. Bunların dışındaki çevirilerde ifâdenin olumsuz olduğu ve herhangi bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Bu çerçevede 184. âyetin anlamının, ilgili rivâyetlerin tamamından çıkan sonuç ışığında değil, daha ziyâde başta Elmalılı'nınki olmak üzere kadîm meâllerden etkilenerek; bunun yanında günümüze kadar tevârüs eden pratik fikhî uygulamanın çeviriye yansıtılması suretiyle belirlendiğini söylemek mümkündür. Özellikle Elmalılı Hamdi'nin kendinden sonraki meâl yazarlarına güçlü bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Meâl yazma esnasında bu âyetle ilgili ayrıntılı tetkikat yapmaya lüzum görmeyen yazarların ve heyetlerin büyük ölçüde onu ve onun çağdaşı olan diğer müellifleri tekrar ettiği sezilenmektedir. Sonuç itibarıyla örnek olarak yer verdiğimiz çeviriler arasında Mehmet Âkif ve Süleyman Tevfik'e ait olanlarla Hüseyin Kâzım'ın başkanlık ettiği heyet çevirisinin tefsir literatüründeki verilerle ve müfessirlerin genel kanaatiyle tam bir uyum içinde olduğu; Elmalılı ile birlikte rüzgârın yönünün değiştiği ve sonra gelenlerin onu aşamadığı anlaşılmaktadır.

Bakara sûresi 184. âyet için bizim uygun olacağı kanaatini taşıdığımız meâlin bir kısmı makalenin baş tarafında parçalı cümleler şeklinde kaydedilmişti. Şâyet tam bir çeviri-meâl eserinde yer alacak olsa âyetin bütünü karşılayacak çeviri, mevcut tefsir bilgilerinden anladığımız kadarıyla şu şekilde ifade edilebilir:

"(Oruç) sayılı günler olarak (farz kılınmıştır). Öyleyse sizden kim hasta olursa veya yolculuk halinde bulunursa, (oruç tutmadığı gün) sayısınca sâir günler(de oruç tutsun)! Ona (oruca) gücü yetenlerin ise (oruç tutmadıkları her bir gün için) bir fakiri doyuracak miktarda fidye (vermeleri) gerekir. Bununla birlikte kim de (farziyetin dışında) gönüllü olarak bir hayır yaparsa (nâfile olarak, ödemesi gereken fidye miktarından daha fazlasını verirse) kendisi için

daha hayırlı olur. (Meşakkatine rağmen fidyeyle geçiştirmeyip) oruç tutmanız ise eğerki (faziletini) bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır."

Bu meâl ile ilgili ek açıklama ise şu şekilde olacaktır: Farklı sahâbîlerden ve tâbiûn kuşağına mensup birçok âlimden aktarıldığına göre bu âyetin nâzil olduğu ilk zamanlarda müminler oruç ile fidye arasında muhayyer bırakılmış; isteyen oruç tutmuş isteyen fidye vermiştir. Bundan sonraki âyette ise fidye seçeneği kaldırılıp genç, sıhhatli ve mazeretsiz mükellefler için oruç tutmak zorunlu hale getirilmiştir. İmam Mâtürîdî'nin isabetle tespit ettiği üzere şayet 184. âyette oruca dayanamayacak olanlar kastedilseydi âyet sonunda "*oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır*" denilmesinin bir hikmeti olmazdı. Ayrıca 184. âyette hasta ve yolcu olanların tutamadıkları orucu başka günlerde tutmaları "*فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ*" cümlesiyle; 185. âyette yine aynı husus "*وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ*" cümlesiyle bildirilmiştir. Kanaatimizce söz konusu tekrar iki âyetin beraber değil farklı zamanlarda nâzil olduğunu göstermekte ve bu da ikincinin ilkteki tahyîr hakkını iptal ettiğini teyit etmektedir. Bu şekilde okunduğunda her iki âyetin anlamı da yerli yerine oturmakta ve zâhiren ortaya çıkan karışıklık izâle olmaktadır. Bununla birlikte gerçek anlamda oruca tahammül edemeyecek olanlar içinse fidye ruhsatı baki kalarak sürmüştür. Âyetteki "*يُطَيِّفُونَهُ*" lafzının bu ruhsat doğrultusunda nihâi olarak ne anlama geldiğinin sahâbe tarafından ifâde edilmesi ise farklı kıraatler olarak telakkî edilmiştir. Dolayısıyla âyetteki "gücü yetenlerin" ifâdesi hem farklı kıraatler telakkîsi hem de süregelen fikhî uygulama nedeniyle meâllere "gücü yetmeyenlerin" şeklinde ve benzeri şekillerde aktarılmıştır. En doğrusunu Yüce Allah bilir.

Sonuç itibariyle makalenin ihtivâ ettiği bütün unsurlar, tartışmalar ve yapılan çeviriler konusundaki ihtilâf; aynı zamanda tefsir bilgilerini derinlemesine süzmeksizin doğru ve düzgün bir âyet meâlî takdir etmenin imkânsız olduğunu da gösteren deliller hükmündedir. Öte yandan küçük gibi görünen ancak çözülmesi bu kadar uzun ve detaylı bir tahlille ancak mümkün olan bu mesele, dolaylı olarak sadece meâlî din âlimi olunamayacağı ve din anlayışının sadece bir meâl üzerine binâ edilemeyeceği sonucunu da kapsamaktadır. Zira her meâl, öncelikle onu yazan kişinin âyetten anladığını aktarmasından ibârettir. Dolayısıyla mükemmel ve eksiksiz bir tefsir yahut meâl olamayacağı gibi, âyetin meâlîne bizâtihi âyet diyebilmek de mümkün değildir.

Kaynakça

- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *et-Tehzîbu fî fîkhi'l-İmâm eş-Şâfi'*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Beydâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Ebî Sa'îd Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Serdar Bilmen-Bilmen Yayınevi, 1985.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah. *el-Fevzu'l-kebîr fî 'usûli't-tefsir*. çev. Selman Hüseyinî en-Nedvî. Kahire: Daru's-Sahve, 1986.
- Ebû Hayyân, Esîrüddin Muhammed Yûsuf b. Ali. *el-Bahru'l-muhîr fî't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebu's-Su'ûd el-İmâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak/Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşâret Yayınları, 1999.
- Gördük, Yunus Emre. "Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (30 Haziran 2019), 25-47. <https://doi.org/10.29288/ilted.519775>
- Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semîn. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.
- İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1995.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1998.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe/Muhammed b. Mustafa el-Kenz. 5 Cilt. Kâhire, 2002.
- İbn Hazm el-Endelûsî, Ebû Muhammed Ali. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Siracüddîn Ömer b. Ali. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud/Ali Muhammed Mu'avvid. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *Tahrîru'l-ma'na's-sedîd ve tenvîru'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Mısır: Dâru't-Taybe, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.
- Kara, Osman. "Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014), 89-106. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219846>
- Kerim Kur'an-Türkçe Çeviri*. çev. Erhan Aktaş. Ankara: Dumat Ofset, 2016.
- Kur'ân*. çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., 1957.

Yunus Emre Gördük. An Analysis on the Relation of Qur'anic Interpretation (Tafsir) ...| 1473

- Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. 3 Cilt. İstanbul: Mürşid Çantay-Elif Ofset, 15. Basım, 1990.
- Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Işık Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.
- Kur'an-ı Kerim Meali-Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Meali*. çev. Abdulaziz Bayındır. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2003.
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı: (Meal ve Sözlük)*. çev. Ali Bulaç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. çev. Ümit Şimşek. İstanbul: Zafer Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. çev. Ali Özek vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali Alisi*. çev. A. Fikri Yavuz. İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâli*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)*. çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Eren Yayınları, ts.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*. çev. Hüseyin Atay - Yaşar Kutluay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1985.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. çev. Talât Koçyiğit. Ankara: Kılıç Yayınevi, ts.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*. çev. Yaşar Nuri Öztürk. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999.
- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Kur'an Meali (Fatıha Sûresi-Berâe Suresi)*. çev. Mehmed Âkif Ersoy. ed. Recep Şentürk-Cüneyd Köksal. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Kur'an Yolu-Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Basım, 2017.
- Kurtubî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî/İbrâhim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Basellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mehmed Âkif Ersoy'un *Kur'an Meâli-Âkif'in Kendi El Yazısıyla İki Cüzluk Meâli*, çev. Mehmed Âkif Ersoy, haz. Necmi Atik (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), el-Bakara/184.
- Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî İlmi me'âni'l-Kur'an ve Tefsîrihi*. thk. Heyet. 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatu's-Şârîka/Külliyetü's-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2008.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1989.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızuddîn. *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-'Ulûm*. 3 Cilt. y.y., ts.
- Son Çağrı Kur'an*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2009.

- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman-Mahallî, Celâluddin Muhammed b. Ahmed. *Tefsiru'l-Celâleyn*. Kahire: Daru'l-Hadîs, ts.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *ed-Dürrü'l-mensûr*: 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süleymaniye Vakfî Meali*. Erişim 23 Kasım 2020. <https://www.suleymaniyevakfimeali.com/>
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr*: 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ke-limi't-Tayyib, 1992.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcu'l-münîr*: 4 Cilt. Kâhire: Matbaatu Bulak, 1869.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tanrı Buyruğu-Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. İstanbul: Bilgi Basım ve Yayınevi, 3. Basım, 1955.
- Tercüme-i Şerife: Türkçe Kur'an-ı Kerim*. çev. Süleyman Tevfik Özzorluoğlu. İstanbul: Yeni Şark Kütübhânesi/Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1926.
- Yazıcı, İshak. "Bahrü'l-Ulum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/517-518. İstanbul, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*. çev. Bayraktar Bayraklı. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hâkâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1985.